

NAUJOS ĮŽVALGOS APIE PREZIDENTŲ KAZIO GRINIAUS IR ANTANO SMETONOS VALDYMĄ

DOKT. ALGIS BITAUTAS

Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakultetas
Lithuanian University of Educational Sciences Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas algis.bitautas@leu.lt

Tamošaitis, M., Svarauskas, A. Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais. Vilnius: Gimtasis žodis, 2014. 263 p.

Sakoma, kad kiekviena karta rašo savo istoriją. Įpusėjus atkurtos Lietuvos Respublikos trečiąjį dešimtmetį, kaip ir Atgimimo metais, pastebimas didelis istorikų susidomėjimas 1918–1940 metų nepriklausomos Lietuvos politine istorija. Mokslo darbų žurnalui „Parlamento studijos“ tęsiant tradiciją skaitytojams pristatyti naujausią istoriografiją¹, skir-

¹ Neseniai išleistų knygų, skirtų A. Smetonos ir III Seimo laikotarpiui, apžvalgos pateiktos šių eilučių autoriaus recenzijose: Bitautas, A. Knyga apie Antaną Smetoną ir jo bendražiugius. *Parlamento studijos*. Nr. 14 (2013), p. 208–215. Rec. kn.: Eidintas, A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012. 512 p.; Bitautas, A. Ar išmoksime kritiškai įvertinti Prezidentą Antaną Smetoną? *Parlamento studijos*. Nr. 15 (2014), p. 182–188. Rec. kn.: Liekis, A. *Prezidentinė Lietuva, 1919–1920, 1926–1940: gruodžio 17 d. perversmas, jo reikšmė lietuvių tautos ir jos nepriklausomos valstybės pažangai*. Vilnius: Mokslo tyros institutas, 2013. 867 p.; Bitautas, A. „Išbandymų metai“ – straipsnių rinkinys, skirtas III Seimui. *Parlamento studijos*. Nr. 17 (2015), p. 205–215. Rec. kn.: *Lietuvos III Seimas – 1926–1927 išbandymų metai: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sudarytojai S. Kaubrys, A. Vyšniauskas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 216 p. (Lietuvos valstybingumo paveldas; t. 2).

Mindaugas Tamošaitis • Artūras Svarauskas

NUO KAZIO GRINIAUS IKI ANTANO SMETONOS

VALDŽIOS IR OPOZICIJOS SANTYKIAI LIETUVOJE 1926–1940 METAIS

tą parlamentarizmo tyrimams, šiame atsiliepime svarstome, kas naujo Mindaugo Tamošaičio ir Artūro Svarausko monografijoje „Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 metais“. Atkreiptinas dėmesys, kad abiejų istorikų mokslinių tyrimų interesai susiję su politinių partijų istorija. 2014 m. išėjo M. Tamošaičio monografija, skirta valstiečiams liaudininkams², o A. Svarauskas tais pačiais metais parengė monografiją apie krikščionių demokratų politinę veiklą³.

Recenzuojamos knygos viršelyje pateiktos dvi nuotraukos (viršuje – Prezidentas K. Grinius 1926 metais Šiauliuose apsuptas miestelėnų, o apačioje – A. Smetona tuose pačiuose Šiauliuose jau po metų apsuptas karininkų, atiduodančių pagarbą Prezidentui) tarsi simbolizuoja šių dviejų asmenybių priešingybę – vienas demokratas ir parlamentarizmo tradicijų puoselėtojas, o kitas – autoritarizmo šalininkas. Autoriai šią mintį ir nagrinėja monografijoje, kurią sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, priedai, šaltinių ir literatūros sąrašas, santrauka anglų kalba (monografija vidutinės apimties – 263 puslapiai). Įvade teigiama, kad pagrindinis šio darbo tikslas – atskleisti Lietuvos politinę padėtį valstybę valdant Prezidentui K. Griniui ir jo vietą užėmusiam Prezidentui A. Smetonai. Autorių atlikta kritiška istoriografijos analizė leidžia teigti, kad nors yra nemažai tyrimų apie K. Griniaus valdymą, ypač apie jo stipriąsias ir silpnąsias puses, iki galo neaiškus opozicinių jėgų – krikščionių demokratų ir tautininkų – vaidmuo 1926 m. gruodžio mėn. grupės karininkų įvykdytame valstybės perversme. Monografija parengta remiantis gausia archyvine medžiaga: pirmiausia III

² Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime, 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014. 423 p.

³ Svarauskas, A. *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): politinė galia ir jos ribos*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014. 411 p. Verta paminėti, kad daug informacijos apie krikščionis demokratų autorius pateikia istorikų kolektyvo išleistoje akademinėje istorijoje: *Lietuvos istorija*. T. 10, d. 1. *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Baltos lankos, 2013. 411 p.

Seimo posėdžių stenogramomis, Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS) frakcijų posėdžių protokolais ir periodine spauda, kitais dokumentais, kurie neabejotinai praturtina knygos vertę, istoriografiją papildė daug iki tol nežinotų faktų, interpretacijų.

Skaitytojui iki galo gali likti neaiškus knygos pavadinimas „Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos“, kuris tarsi suponuotų mintį, kad bus kalbama apie III Seimo laikotarpį (nuo 1926 m. birželio mėn. iki 1926 m. gruodžio 17 d. ginkluoto valstybės perversmo), o knygos paantraštė ir pagrindinis tikslas rodo, kad bus rašoma apie 1926–1940 metus. Nepaisant to, pirmasis knygos skyrius „Valdžios ir opozicijos politinių santykių peripetijos iki III Seimo rinkimų“ pateikia glaustą, tačiau išsamų 1920–1926 metais dirbusių parlamentų ir politinių partijų konkurencijos vaizdą.

Sveikintinas monografijos autorių pasirinkimas visuomenei, neįgudusiai skaityti tarptautinių žodžių ir specifine terminija perkrautas tik istorikų skaitomas monografijas, sudėtingus politinius klausimus pateikti suprantama forma, rišliu stiliumi, lengvai skaitomu tekstu. Pavyzdžiui, „1920–1926 m. Lietuvos politinė sistema buvo tokia, kad prezidento vaidmuo valstybėje buvo menkesnis nei politinių partijų centrų“; „Realią valdžią turėjo ministrai pirmininkai, arba, krikščionių demokratų atveju, LKDP CK“ (p. 15). Taip pat pateiktas mažai kur akcentuojamas faktas, kad krikščionių demokratų⁴ valdymo laikotarpiu jie buvo didžiausia politinė jėga, turėjusi daugiausia mandatų Steigiamajame, I ir II Seimuose, tačiau pirmąkart savo partijos narį delegavo tik į X Lietuvos vyriausybę, t. y. praėjus net šešeriems metams po Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės paskelbimo (p. 18). Pabrėžtina, kad autoriai nevengia kelti probleminių klausimų ir vėliau į juos

⁴ Pastaba: monografijoje krikščionimis demokratais įvardijamas katalikišką pasaulėžiūrą politiniame gyvenime siekęs įtvirtinti krikščionių demokratų blokas, kurį sudarė Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvos darbo federacija (LDF) ir Lietuvos ūkininkų sąjunga (LŪS).

atsakyti. Pavyzdžiui, keliami tokio tipo klausimai: „Kodėl krikščionys demokratai vis dėlto tapo dominuojančia politine jėga parlamentiniu laikotarpiu?“ (p. 20); „Kodėl K. Grinius buvo draugiškas su krikščionimis demokratais?“ (p. 22); „II Seimo rinkimuose daugumą surinko krikščionių demokratų blokas. K. Grinius pralaimėjo A. Stulginskiui. Kodėl? Iš esmės tai lėmė 6 faktoriai“ (p. 27). Pateikiamuose atsakymuose nerasime kategoriškų teiginių, vieno atsakymo varianto, dažnai atsakymai sudaryti iš kelių veiksnių, išvardyta daug priežasčių.

Antrajame, pačiame didžiausiame pagal apimtį skyriuje „Prezidento Kazio Griniaus pusmetis: III Seimas, kairiųjų vyriausybė ir politinė karštligė 1926 m.“ didelis dėmesys skiriamas III Seimo valdymui: aptariami Seimo rinkimai, naujosios valdančiosios koalicijos sudarymas, išsamiai atskleisti koalicijos partnerių LVLS, LSDP ir tautinių mažumų santykiai III Seime ir pasitaikę nesutarimai, daug dėmesio skirta opozicijos veiklai ir 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo priežastims. Ypač detaliai atskleisti atskirų Mykolo Sleževičiaus Vyriausybės narių – LSDP atstovų vidaus reikalų ministro Vlado Poželos ir švietimo ministro Vinco Čepinskio – nuveikti darbai ir opozicijos kritika. Pažymėtina, kad kai kurie valdžios sprendimai sukeldavo pačios valdančiosios koalicijos atstovų pasipiktinimą. Knygoje išsamiai išnagrinėtos gruodžio 17 d. valstybės perversmo priežastys: tautininkų ir krikščionių demokratų bloko politinės ambicijos, siekis žūtibūt ateiti į valdžią; jauna Lietuvos demokratija ir nesusiformavusios parlamentarizmo tradicijos; 1922 m. Steigiamojo Seimo priimta Lietuvos Valstybės Konstitucija, kuri Seimui suteikė pernelyg daug laisvių; tarptautinė padėtis: keliuose Europos valstybėse žlugo demokratinis valdymas (pvz., 1922 m. Italijoje į valdžią atėjo B. Musolinio fašistai, 1926 m. gegužės mėn. kaimyninėje Lenkijoje įvyko perversmas, po kurio į valdžią atėjo J. Pilsudskis) ir kitos. Be to, labai akcentuota viena svarbiausių priežasčių – kairiosios Vyriausybės padarytos klaidos, skubios reformos ir liaudininkų vadų neryžtingumas (p. 122–125). Autoriai daro išvadą, kad liaudininkai, nors ir turėjo daugumą III Seime, jų atstovas buvo

išrinktas Prezidentu, Seimo Pirmininku, taip pat jiems priklausė dauguma ministrų portfelių Vyriausybėje, vis dėlto 1926 m. antroje pusėje buvo virtę savo koalicijos partnerių socialdemokratų, kurie turėjo didžiausią realią valdžią Lietuvoje, politinių ambicijų įkaitais.

Pažymėtina, kad per visą darbo laikotarpį III Seimas, užuot dirbęs savo tiesioginį darbą (leidęs įstatymus), turėjo nagrinėti opozicijos pateiktas interpeliacijas. Tai, kad per pusmetį jų buvo pateikta net trylika knygoje akcentuojama tris kartus. Svarbu pabrėžti, kad skaitytojams nauja gali būti tai, kad 1926 m. pabaigoje liaudininkai svarstė pertvarkyti koaliciją pašalindami socialdemokratus ir vietoj jų pasikviesiti vieną iš krikščionių demokratų bloko dalyvių – Lietuvos ūkininkų sąjungą (LŪS). Taikliai 4-ajame dešimtmetyje susidariusią situaciją apibūdino vienas iš LSDP lyderių Steponas Kairys: „Dėl ko taip atsitiko? Dėl to, kad socialdemokratai bent liaudininkų vadovybei pasidarė „nepakenčiami“. <...> Blogiau suderintos koalicijos negalėjo būti... Įvykęs perversmas išlaisvino liaudininkus nuo nesmagumo patiems nutraukti tariamąją bendradarbiavimą su socialdemokratais“ (p. 102). Deja, 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdytas ginkluotas perversmas sustabdė demokratijos tradicijų raidą, o kartu ir parlamento, kaip institucijos, veikimo galimybę.

Trečiajame skyriuje „Antano Smetonos valdžia, tautininkai ir opozicija XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje – 4-ajame dešimtmetyje“ išsamiai aprašyti A. Smetonos valdžios veiksmai, nukreipti prieš opozicines partijas per likusį Nepriklausomybės laikotarpį. Reikėtų akcentuoti, kad autoriai savo tyrime pagrindžia mintį, kad lietuvių tauta autoritarinio valdymo laikotarpiu buvo labai susiskaldžiusi. A. Smetona ir jam pavaldi Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS) diskreditavo Seimo instituciją ir apskritai parlamentarizmą. Savo ruožtu liaudininkai ir socialdemokratai – priešingai, kartojo ir reikalavo, kad būtų sušauktas Seimas, išrinktas visuotiniu lygiu ir slaptu balsavimu.

Tiesa, verta paminėti, kad įsigalėjus autoritariniam valdymui opozicinių partijų veikla pakriko. Viena vertus, prie to prisidėjo griežta

autoritarinio valdymo politika, spaudos cenzūra, karo komendantai, politinė policija. Kita vertus, monografijoje įvardyti ir kiti opozicinių partijų pakrikimo veiksniai: nesugebėjimas veikti vieningai, vidinės problemos. Čia svarbu pabrėžti, kad daugelis partijų lyderių buvo iš-tremti gyventi į provinciją, pavyzdžiui: „Šie kadaise garsūs žmonės [LKDP veikėjai – *aut. pastaba*] maždaug nuo 1930 m. pradėjo vis la-biau užsnūsti: kun. M Krupavičius klebonavo Kalvarijoje, dr. P. Karve-lis tvarkė savo dvarą ir bizniavo „Inkaro“ gumos fabrike Vilijampolėje, dr. Jasaitis vertėsi gydytojo praktika Šiauliuose. <...> Jų veikimo Lietu- vos kultūrinio ir socialinio gyvenimo baruose nebuvo jausti“ (p. 153).

Išskirtinis ketvirtasis monografijos skyrius „Antano Smetonos fe-nomenas, arba Kodėl Tautos vadui pavyko išlikti valdžioje?“, kuriame pirmą kartą istoriografijoje bandoma paaiškinti, kodėl nedemokratinium keliu į valdžią atėjusiam A. Smetonai pavyko joje išsilaikyti iki 1940 m. Lietuvos okupacijos. Pasitelkę gausius šaltinius istorikai parodo, kad dalis kaltės tenka opozicinėms partijoms, nes nuo 4-ojo dešimtmečio vidurio prasidėjo vidiniai partijų konfliktai. 4-ajame dešimtmetyje Lie-tuvos politinių partijų jaunosios kartos pažiūrose ėmė ryškėti kairysis ir dešinysis radikalizmas: „Pirmajam atstovavo kairiųjų partijų LVLS ir LSDP jaunoji karta, o antrajam – <...> dešiniųjų partijų LKDP ir LTS jaunoji karta“ (p. 190). Autoriai akcentuoja, kad „Kairiojo radikaliz-mo raiška tapo akivaizdi 1940 m. vasarą, Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, kai suradikalėjusiems, daugiausia jaunesiems valstiečiams liaudininkams, sovietai patikėjo aukštus postus prosovietinės val-džios institucijose. Jaunosios kartos dešinijį radikalizmą lietuvių tauta pajuto 1941 m. birželį, kilus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui“ (p. 190–191). Tikėtina, kad daugeliui skaitytojų bus įdomios ir netikėtos autorių, pasirėmusių gausia archyvine medžiaga, įžvalgos. Pavyzdžiui, vienas žymiausių Lietuvos filosofų, LAF programos ideologas Antanas Maceina 4-ajame dešimtmetyje įsivaizdavo Lietuvą be tautinių mažu-mų priemaišų ir valdomą totalios valdžios. Išryškintas dar vienas svar-bus veiksnys, kodėl A. Smetonai net 14 metų pavyko išsilaikyti valdžio-

je. Tai politinis laviravimas – prasidėjus valstybės krizei, A. Smetona pasikviesdavo kai kuriuos opozicijos atstovus į Vyriausybę.

Monografijoje rasta keletas faktinių ir rašybos klaidų, pavyzdžiui, apie III Seimo rinkimų rezultatus rašoma: „Kita vertus, rinkimų rezultatai parodė, kad LTS ir LŪS [turėtų būti Lietuvos ūkininkų partija (LŪP) – A. B. *pastaba*] koalicija su LVLS pasiteisino – abi partijos, iki tol Seimuose neturėjusios savo atstovų, į III Seimą pateko: tautininkai gavo 3, o LŪP – 2 mandatus“ (p. 50). Knyga gausiai iliustruota, pateikiama nemažai to meto nuotraukų, karikatūrų, kurios neabejotinai daro knygą patrauklesnę. Šešiuose prieduose publikuojami vertingi dokumentai, atspindintys III Seimo veiklą, pavyzdžiui, „Lenkų frakcijos sąlygos III Seimo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijai“; „Seimo žydų frakcijos statomos sąlygos derybose parlamento ir vyriausybės sudarymo klausimu“; „Trečiojo Seimo prezidiumo posėdžio protokolas 1936 m. rugpjūčio mėn. 27 d.“ ir kiti dokumentai su autorių komentarais.

Įvertinus tai, kad knyga parengta kruopščiai bei kompetentingai, darytina išvada, kad tokio pobūdžio darbų pasirodymas turėtų paskatinti visuomenės susidomėjimą nepriklausomos Lietuvos politinių partijų istorija ir prisidėtų prie demokratiškesnių tradicijų puoselėjimo. Šioje knygoje ieškomi atsakymai į daugelį klausimų galėtų pasitarnauti istorijos mokytojams ir moksleiviams, kurie siekia išsiaiškinti sudėtingus 1926–1940 metų valdžios ir opozicijos santykius.